

ЦРНОГОРСКА РЕВОЛУЦИОНАРНА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ОМЛАДИНА НА ЗАГРЕБАЧКОМ СВЕУЧИШТУ ИЗМЕБУ ДВА РАТА

Стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. и уласком Црне Горе у њезин састав остварена је и тежња црногорског народа да се уједини са Србијом и осталим југословенским земљама у нову државну заједницу, али тим чином није измијењен ни социјални ни економски положај ни једног његова друштвеног слоја, изузев малобројне чиновничке интелигенције. Од првог часа заједничког живота владајућа југословенска буржоазија није показивала интерес да инвестира свој капитал у „пасивну“ Црну Гору.¹ Једина компензација на коју је била спремна углавном великосрпска буржоазија, како би оправдала своју унитаристичку тезу о етничкој идентичности Срба и Црногораца, односно негацију црногорске националне индивидуалности, и одала бар симболично признање „српској Спарти“ за њезину „приврженост Пијемонту“, била је либералнија просвјетна политика која се састојала у отварању низа средњих школа у свим крајевима Црне Горе. Па и тај уступак учињен је смишљено — с циљем да се школовањем црногорске омладине изгради послушан тип чиновничке интелигенције која ће бити спроводник режимске хегемонистичке политике и у другим крајевима нове државне творевине.²

Црногорски је народ доиста прихватио тада једину алтернативу своје перспективе — школовање свог подмлатка — иако не и идеологију оних који су тадашњим генерацијама младих намијенили улогу будућих стубова режима. Тако је дошло до познатог парадокса да је најсиромашнија југословенска земља

¹ В.: Спасоје Меденица, *Привредни развитак Црне Горе 1918—1941*, Титоград, 1959.

² Усп.: Милија Станишић, *Учишће студената из Црне Горе у револуционарном покрету Београдског универзитета*, Саопћење на научном скупу „Три деценије револуционарних збивања у Београду (1920—1950)“, Београд 1974.

већ тридесетих година имала релативно највише ученика средњих школа и студената од свих југословенских земаља.

Премда су након првог свјетског рата у свим већим мјестима Црне Горе отворене средње школе, а Цетиње и Подгорица имали по три, за све вријеме постојања грађанске Југославије у Црној Гори ипак није отворена ни једна висока школа ни свеучилиште.³ Стога су црногорски абитуријенти одлазили на студије најчешће на Београдски универзитет, јер је школовање Црногораца у Србији већ било традиционално.⁴ Но један дио тих свршених средњошколаца, који су се унаточ лошим материјалним приликама одлучили на студиј на тзв. коњунктурним факултетима, одлазили су у Загреб углавном због непотпуности катедара на Београдском универзитету (Фармација, Медицина, Ветерина, Техника, ЕКВШ), а и због међународног угледа знанственог и наставног кадра на Загребачком свеучилишту. Њихов се број, разумљиво, није могао успоређивати с бројем студената Црногораца на Београдском универзитету.⁵ На примјер, школске године 1922/23, када се на Загребачко свеучилиште уписала прва генерација студената из Црне Горе, било их је, према подацима Вјекослава Клаића, свега 24.⁶

Све до 1929. године број црногорских студената на Загребачком свеучилишту, у упоредби с бројем студената из других југословенских земаља (осим Македоније), готово је безначајан, али се након увођења Александрове монарходиктатуре, управо у вријеме свјетске економске кризе, рапидно повећао. Према сачуваним подацима школске године 1934/35. на Загребачком свеучилишту су 232 студента из Црне Горе.⁷ И тај је број, уз незнатне осцилације, остао константан све до 1941. године.

По свом социјалном подријетлу црногорски су студенти на Загребачком свеучилишту у већини дјеца сиромашних сељака. Да би могли завршити студије, били су присиљени да се истодобно прихваћају било каква хонорарног посла, често и најтежих физичких радова. О њихову незавидном материјалном положају често је писала загребачка грађанска штампа, а у једном од својих првих бројева и љевичарски „Нови студент“.⁸

Но, за нас је свакако најзначајнији податак да је већи број црногорских студената који су долазили на Загребачко свеучилиште идејно-политички формиран у љевичарском духу већ у средњој школи и да је други дио већ по свом социјалном поло-

³ В.: Милија Станишић, Саопћење...

⁴ В.: Боко Пејовић, *Исељавање Црногораца у XIX вијеку*, Титоград 1962.

⁵ Милица Дамјановић, *Напредни покрет студената Београдског универзитета*, I, II, Београд 1966, 1974.

⁶ Вјекослав Клаић, *Полазак хрватскога свеучилишта у Загребу*, „Хрват“, Загреб, 7. XI 1923, 4.

⁷ Извјештај Управе полиције у Загребу Краљевској банској управи Савске бановине од 25. II 1935, Архив ИХРПХ, VI с, к. 24.

⁸ „Нови студент“, Загреб, 16. XII 1935.

жају био предистиниран да слиједи левичу, ако већ није и формално био у СКОЈ-у или КПЈ. Не улазећи овдје у питање који су све фактори утјецали на лијеву оријентацију средњошколске омладине у Црној Гори, јер је то предмет посебне студије,⁹ констатирамо само чињеницу да међу црногорским студентима на Загребачком свеучилишту није било толико политичке хетерогености као што је то био случај у тзв. покрајинским удружењима студената из неких привредно развијенијих југословенских земаља.

Неколико црногорских студената из већ споменуте прве генерације из школске године 1922/23. сусрећемо међу оснивачима Галилејева клуба, легалне организације која је наставила револуционарне традиције Обзнаном забрањеног Клуба студената (Бошко Плавшић и др.). Премда је „Галилеј“ био релативно малобројан (свега тридесетак чланова), већину политичких акција на Загребачком свеучилишту водили су управо чланови тог удружења, чланови КПЈ и СКОЈ-а.

Слиједеће школске године 1923/24, када је умјесто забрањеног „Галилеја“ основан Клуб студената марксиста који је као полулегална марксистичка трибина дјеловао све до 1929, и у његову најактивнију чланству налазимо сваке године десет до петнаест студената из Црне Горе.¹⁰

Револуционарни студентски покрет на југославенским универзитетима од 1931. године попримит ће невиђене размјере као нова квалитета коју потичу три елемента: 1. увођење монархидиктатуре и с њом у вези опћенародно незадовољство, 2. свјетска економска криза која је измијенила друштвени положај омладине и 3. фашистичка опасност која је запријетила биолошкој егзистенцији младих. Стога није случајност што су прве акције Партије и први протести против диктатуре под најтежим илегалним увјетима забиљежени управо на свеучилиштима. Југословенски су универзитети и прије првог свјетског рата били средишта напредних омладинских покрета и то су били све до 1941. А споменути елементи дали су нови импулс да се позитивна традиција настави у новој квалитети и да се тај покрет, на челу с његовим револуционарним дјелом, претвори у политички субјект.

Бројне студентске демонстрације већ у току 1931. и 1932. године биле су израз кризе цјелокупне друштвене структуре и увод у масовне демонстрације омладине, и студентске и радничке, које ће се слиједећих година разбуктати до неслућених димензија — па и најсуровије протумјере режима неће бити у стању да их обуздају.

⁹ В.: Јован Бојовић, *Напредни омладински покрет у Црној Гори 1918—41*, Цетиње 1976.

¹⁰ Детаљно о томе в.: Војо Рајчевић, *Студентски покрет на Загребачком свеучилишту између два рата 1918—1941*, Загреб 1959; исти: *Револуционарни омладински покрет у Хрватској 1919—1928*, Загреб 1979.

Готово на свим факултетима Загребачког свеучилишта од 1931. до 1934. основане су комунистичке групе које су заједнички називане Комунистичка студентска организација (КСО). На челу тих организација била је Комунистичка студентска фракција (КОСТУФРА). Био је то заправо прелазни организацијски облик од тзв. „партије младих“ до скојевске организације која ће бити основана тек након уједињавања свих комунистичких омладинских група у Загребу. Наиме, на проширеној сједници ЦК КПЈ, одржаној у другој половини октобра 1933, донесена је одлука да се поново оснује централно руководство СКОЈ-а и да се све партијске организације максимално ангажирају у пружању помоћи револуционарној омладини, која треба да улази у масовне грађанске организације, па је и на Загребачком свеучилишту проведена акција да се формира скојевска организација. Већ од средине 1934. све комунистичке студентске групе на Загребачком свеучилишту дошле су под руководство СКОЈ-а, премда је у њима дјеловало и више чланова КПЈ. И у прве и у друге групе били су укључени и студенти Црногорци.

Тих су се година по својој борбености посебно истицали они студенти Црногорци који су били искључени с Београдског универзитета (Вук Кнежевић, Перо Радовић, Блажо М. Јовановић „Коза“, тада студент фармације и др.), а међу онима који су се редовно уписали на Загребачко свеучилиште: Блажо Јовановић, студент права, Никола и Ристо Лекић, Милорад Пипер, Блажо Ивановић, Ратко Буровић, Бани Поповић, Бурбина Врбица, Лука Лазаревић и др. У тој другој групи најактивнији је био Војо Биљановић који је од свог доласка на Загребачко свеучилиште 1934. до 1941. обављао низ најодговорнијих партијских задатака.

Симптоматично је да се активирање тих студената Црногораца на Загребачком свеучилишту временски подудара с обновом скојевских организација не само у Хрватској него и у Црној Гори.¹¹ А већ тај податак даје дјеломичан одговор на питање: одкуда на Загребачком свеучилишту, посебно од 1935. године, тако велик постотак црногорских студената који су већ на првој години студија свој политички ангажман везали искључиво уз КПЈ и СКОЈ.

Све комунистичке студентске групе на Загребачком свеучилишту као своју примарну задаћу истицале су властиту идеолошку изградњу — одржавани су реферати о појединим дијелима Маркса, Лењина, Талхајмера, Филиповића, прорађиван је илегални партијски тисак („Пролетер“, „Хрватски пут“ итд.). Све су те групе имале и обавезу да на свим факултетима шире марксистичку мисао међу студентима, да их повезују с радничком класом, и да се боре за стварање јединствене фронте свих опозицијских омладинских организација у борби против диктатуре.

¹¹ Детаљно в.: Јован Бојовић, н. дј.

Значајно је да та генерација младих марксистичко образовање није дијелила од активног политичког дјеловања. Студенте Црногорце сусрећемо готово у свим студентским па и бројним радничким штрајковима у Загребу, на прослави Октобра 1933. и 1934. и посебно у штрајку студената Технике (којим је руководио Војо Биљановић) 1935. године.

Тих је година студентски покрет на свим свеучилиштима у земљи попримио масовне размјере. Размах тог покрета истакао је др Владимир Бакарић у свом реферату на Другом конгресу СКХ ријечима: „Овај је полет код студената ишао ванредном брзином у ширину, тако да се из свих партијских докумената оног времена може видјети како готово нема партијских организација у којима не би било студената, и у развоју којих они не би играли неку улогу“.¹²

Но, квантитативно ширење покрета изискивало је и погодније организацијске облике окупљања студентске омладине. Четврта земаљска конференција КПЈ, одржана у Љубљани 24. и 25. просинца 1934, својим је закључцима скренула пажњу на значење обнављања и јачања СКОЈ-а и проширивања његове дјелатности у свим легалним омладинским организацијама. Одлуке те конференције, као и одлуке Сплитског пленума ЦК КПЈ (9. и 10. VI 1935) којима је коначно заузет лењински став о националном питању у Југославији — признавањем права свакој нацији на самоопредјељење што не мора значити безусловно отцјељење — затим одлуке Четврте конференције СКОЈ-а, одржане у љето 1935. уочи Шестог конгреса Комунистичке омладинске интернационале, којима је истакнута потреба стварања широке антифашистичке фронте младих, омогућиле су револуционарним студентима да свој покрет обогате новим организацијским облицима дјеловања. За такав квалитативни скок пружала је могућност и извјесна либерализација грађанског политичког живота којој је кнез Павле након смрти краља Александра обиљежио почетак намјесничког режима.

Будући да у то вријеме у хрватске грађанске омладинске организације нису могли улазити студенти других националности, јер су ХСС-овци прешутно акцептирали франковачку парољу „Ни један влах у хрватске клубове“, то су се Срби, Црногорци и Македонци окупљали најприје око „Демоса“, односно Самосталне демократске странке — све док СКОЈ није дао иницијативу да се на свеучилишту формирају тзв. покрајинска студентска удружења. Та су удружења пред властима по својим друштвеним правилима фунгирали као културна (јер је и под намјесништвом остала на снази Александра „Опћа наредба универзитета“ којом је била искључена могућност оснивања политичких организација), а у ствари све су то била и културна

¹² Владимир Бакарић, Реферат на II конгресу СКХ, Загреб 1949.

и политичка друштва која нису искључивала и материјално подупирање својих чланова.

У раздобљу од 1935. до 1937. на Загребачком свеучилишту основана су четири покрајинска студентска удружења: „Ловћен“, удружење студената Црногораца, „Михајло Полит Десанчић“, удружење студената Војвођана, „Бразда“, удружење студената из Босне и Херцеговине, и „Вардар“, удружење студената из Македоније. Пето покрајинско удружење, „Триглав“ (словенско), постојало је на Загребачком свеучилишту од 1921, али је и оно од 1935. у рукама љевичара.¹³

Стварање покрајинских студентских удружења, од којих је већина посједовала властите друштвене просторије, имало је за последицу јаче груписање студената по националној, односно „покрајинској“ припадности. Библиотеке и читаонице са штампом и часописима на материнском језику, посебно интерна предавања и дискусије, заједнички поласци у кино или казалиште — све су то била средства којима је свако од тих друштава привлачило студенте из дотичне покрајине те учвршћивало колегијалност и другарство. Али то груписање није значило и сепаратистичку изолираност у уске националне оквире. Напротив, идејно и политичко јединство представљало је ону центрипеталну силу која је тих пет друштава, насупрот франковачком ексклузивизму, упућивала на тијесну сурадњу и међусобно упознавање. Путем предавања свако је друштво настојало да упозна своје колеге из других крајева с политичким приликама и опћим проблемима своје земље, а путем заједничких културних приредби, које су по броју посјетилаца и квалитети програма често засјењивале и приредбе Свјетлости, симболично се манифестирало јединство наших народа. Стварање тих удружења била је заправо реализација курса партијске политике у погледу националног питања. Тим је удружењима Партија придавала прворазредно значење и стога је било природно што је 1937. године основан као неформално тијело и *Координациони одбор*, састављен од представника тих пет покрајинских удружења, са задатком да усклађује њихов рад и преноси директиве свеучилишног руководства Партије. Истодобно сва покрајинска удружења била су повезана и с партијским руководством својих покрајина и њихов је рад на терену био под директним руководством тих форума.

Покрајинско студентско удружење „Ловћен“ основано је на Загребачком свеучилишту већ школске године 1935/36. на иницијативу групе црногорских студената комуниста с Војом Биљановићем на челу. За првог председника изабран је Војо Биљановић, а за тајника Милорад Пипер. То је била најкомпактнија регионална група, у којој је око тридесет чланова Партије

¹³ Детаљно в.: Војо Рајчевић, *Студентски покрет на Загребачком свеучилишту...*; исти: *Революционарни омладински покрет у Хрватској 1929—1941*, Загреб 1980.

или СКОЈ-а везало уз програм КПЈ око 90% црногорских студената на Загребачком свеучилишту. Безначајну групу од 10% чинили су режимски сљедбеници, ЈАЧ-евци, и сљедбеници црногорских федералиста око Секуле Дрљевића које је директно покушавао организирати књижевник Сава Штедимлија.¹⁴ С овом потоњом групом левичари су све до 1939. покушавали успоставити бар акциону сурадњу.

Чињеницу што је већина црногорских студената била лијево оријентирана користила је не само полиција већ и грађанска штампа да у јавности створе утисак како комунисти на Загребачком свеучилишту и Београдском универзитету треба да захвале своју снагу искључиво студентима Црногорцима. То је био разлог што је Сенат одобрио друштвена правила „Ловћена“ тек 6. вељаче 1937, готово двије године након формирања иницијативног одбора за оснивање клуба.

Једна од првих акција црногорских студената око „Ловћена“ било је успостављање везе са својим земљацима у Београду, којих је на тамошњем универзитету било уписано око 1200.¹⁵ У циљу да се олакша заједничка политичка и културна акција студената комуниста у цијелој земљи загребачка је група већ поткрај 1935. године дала иницијативу да се у Загребу покрене један часопис под насловом „Извискра“ који би био посвећен искључиво Црној Гори. Војо Биљановић је упутио писмо београдским студентима Црногорцима којим их је позвао на сурадњу и претплату. Међутим, што због материјалних потешкоћа, што због неслагања Милована Биласа да редакција „Извискре“ буде у Загребу, тај часопис никада није покренут.

Но, с обзиром да иницијатива загребачког „Ловћена“ илустрира правац политичког и културног ангажмана те генерације црногорских студената, овдје у цјелини цитирамо сачувано писмо Ника Вучковића, Милована Биласа и Радована Зоговића упућено 23. јануара 1936. Воју Биљановићу:

„Драги пријатељу,

поводом писма што си написао Нику Вучковићу о часопису „Извискра“, те поводом ваших позива на претплату и сарадњу, састали смо се Милован Билас, Нико Вучковић, Радован Зоговић, Мирко Кујачић и неколико црногорских студената и дискутовали смо о „Извискри“ и нашем ставу према њој. Дошли смо до ових закључака:

1. Потребно је покренути један часопис о Ц. Гори и за Ц. Гору.
2. Ако се тај часопис може издавати у Загребу, часопис треба да буде марксистички, јер досада није било а ни сада нема таквог једног часописа који би се бавио проблемима Црне Горе. Часопис не би искључивао повремену сарадњу грађанских наро-

¹⁴ Писмо Саве Штедимлије Воји Рајчевићу од 6. II 1960.

¹⁵ В.: Милица Дамјановић, *Напредни покрет студената Београдског универзитета*, II, Београд 1974.

днофронтовских интелектуалаца. Таква сарадња би ишла са напоменама, слагања или неслагања редакције са третирањем питања о којима би била ријеч.

3. У Загребу би била формална редакција листа, у Београду права. Загребачка редакција не би могла сама да одлучује ни о чему што се тиче сарадње на часопису, она би углавном водила техничке послове. Рукописи би се слали овамо и овђе би часопис био редигован. Тамошња редакција могла би сама да одлучује само о ситним биљешкама. Овдашњи редакциони одбор сачињавали би: Милован Билас, Мирко Кујачић и Радован Зоговић, тамошњи би имао такође три члана од којих би један био одговорни уредник. Ни један ни други одбор не би био штампан на листу.

4. Име „Извијеска“ ни у ком случају не би могло остати. Предлажемо име „Црногорска КУЛТУРА“ (прва ријеч била би у горњем реду и ситније исписана, а друга испод ње и јаче истакнута)! Ако то име не би могло да се легализује, онда би се накондно споразумјели о другом.

5. Под овим условима преузели би одговарајући дио посла око спремања часописа — на себе, лист би препоручили свим црногорским студентима и настојали да се они, као и други, заузму око распродаје, припреме итд.

Молимо да нам се по овоме одговори преко Ника Вучковића.

Пријатељски ваши

Нико Вучковић,
Милован Билас,
Радован Зоговић.¹⁶

Сачувана документација о дјеловању загребачког „Ловћена“ пружа нам низ података о повезаности његових чланова са револуционарним омладинским покретом у Црној Гори. На примјер, приликом претреса стана Воја Биљановића 13. маја 1937. године (Биљановић је тада становао у Љубљанској улици број 19), полиција је пронашла материјале на основи којих се готово хронолошки могу пратити све значајније акције црногорске револуционарне студентске омладине у њезину завичају.

Пронађен је, нпр., „Меморандум слободне црногорске интелигенције“ упућен 20. јуна 1936. краљевским намјесницима, предсједнику и члановима владе. Меморандум су потписала 22 црногорска интелектуалца слободних професија, већином адвоката. У њему се каже да власти „према црногорским сељацима и радницима предузимају законске мјере, не због кривица, већ због њихових политичких увјерења“ Даље се каже да је Црну Гору „захватио један велики опозициони покрет“, у коме се

¹⁶ Архив ИХРПХ, ЗБ-С-48/335.

изражава „незадовољство и разочарење, не у један већ у све режиме од уједињења . . .“

„Извесни преставници власти“ — каже се у Меморандуму — „сматрају да Црногорци треба да буду само војници и порески обвезници: да плате што им се тражи и да пођу куда им се каже. (. .)“

„Већ годинама они (црногорски студенти В. Р., Д. Ч.) се по београдским улицама хватају и премлаћују, не само ради својих демократских уверења, већ и ради самог порекла. Сада су им поништена уверења по којима су ослобођени службе у војсци до навршене 27. г. т. ј. до завршетка студија. Није само ово, већ им је одузет и законом загарантовани Ђачки рок служења у војсци. Овим је погажено и још се гази основно начело једнакости грађана пред законом.“

На крају Меморандума изнесени су слиједећи захтјеви у осам точака:

1. да се престане са хапшењем невиних људи;
2. да се осумњичени и окривљени не држе по полицијским притворима, противно законским прописима, и да се престане са њиховим премлаћивањем;
3. да се о мучењу ухапшеника поведе истрага и кривци казне по закону;
4. да се Црногорци не воде ван њихове територије ради полицијске истраге, већ да се истрага врши у Црној Гори;
5. да се војна сила не употребљава ради полицијских мјера;
6. да се студентима из Црне Горе признају равноправно, као и њиховим друговима из других крајева, како право на одлагање рока до завршетка студија тј. до 27. год. тако и право служења Ђачког рока;
7. да се онемогући трговина јавним радовима на штету државе и сиромашног сеоског радништва;
8. да се онемогуће полицијска прогањања и кажњавања грађана због њиховог политичког увјерења.¹⁷

Према изјави Воја Биљановића ауторима, тај Меморандум и сви леци које је полиција пронашла у његову стану умножавани су и затим распачавани међу Црногорцима у Загребу и преношени у Црну Гору.

Из другог заплијењеног документа, објављеног уочи опћинских избора у Црној Гори 1936, прогласа под насловом *Црногорска омладина своје народу*, види се да је и загребачки „Ловћен“ активно судјеловао у предизборној агитацији. У прогласу се, у складу с упутима ЦК КПЈ, инзистира на окупљању свих демократских снага Црне Горе.

„Црногорска омладина позива све и свакога“ — каже се у прогласу — „да се уједине у борби за основна народна права и слободе. Сматрајући општинске изборе за догађај од великог

¹⁷ Архив ИХРПХ, ЗБ-С-48/335; Јован Бојовић, н. дј. 285—286.

политичког значаја, црногорска народна омладина обраћа се овим свом народу и његовим опозиционим представницима да се без обзира на партијске разлике уједине у борби против диктаторске и ненародне Ј. Р. З. владе.

Јединствени иступ, истицање у свакој општини само по једне противрежимске, опозиционе, листе једнодушно и сложено гласање за те листе осигураће побједу на општинским изборима, открити право народно лице и показати истинске тежње народа Црне Горе.

Недајмо да нас и овај режим завади по племенима, по политичким групама и појединцима, који измеђаре режиму, већ се ујединимо у борби за народна представништва у нашим општинама, за пуна народна права и слободe. Не ради се само о општинским изборима, већ о одлучној борби цјелокупног народа против ненародног режима Ј. Р. З. владе.¹⁸

Трећи значајан докуменат, пронађен код Биљановића, је познати *Манифест црногорске народне омладине 1. децембра 1936.*

У том се Манифесту уз остало каже:

„(.) Са Црном Гором се поступало и поступа као најбездушнија маћеха са пасторчетом. (.) Умјесто обећања демократије, широких слобода, слободе штампе, збора и удруживања, неопходних народу као хљеб, расписивања слободних избора, слободе политичког организовања и дјелања, укидања зак. о зашт. државе и давања опште амнестије политичким и војним осуђеницима, признавања и успоставе односа са Совјетском Русијом, — режим Стојадиновић—Спахо—Корошец наставио је у једној префриганијој форми политику терора и безакоња. Црногорски народ био је први који је на својим леђима осјетио све страхоте овога „закона и тортуре“ Премлаћивање и прогоњење црногорских напредних студената, онемогућавање организовања црногорске омладине, забрана свих политичких и културних приредаба од стране опозиције, батињање, хапшење и интернирање мало мање најбољих црногорских синова, него што су то учиниле аустријске окупаторске власти, и као круна свега Белведерски догађај, — све ово је верна слика данашњег ненародног режима. (.)

Црногорска Народна Омладина није изостала у тој борби, борећи се за права свога народа и осталих народа Југославије. Она је бацила убојни поклич: *збијмо све снаге у борби против фашизма и рата, за демократске слободе и права угњетених народа, да сами на слободан и братски начин уредe своје односе са другим народима Југославије!* У тој борби поред великих сметњи и терора од стране фашизма, Црногорска Народна Омладина је наизализа на тешкоће, које ће, с вјером у народ и његове снаге, брзо побједити. Те потешкоће долазе у првом реду

¹⁸ Усп.: Јован Бојовић, н. дј. 297—300.

због секташења, међусобног положаја и несхватања важности момента од стране извјесних опозиционих првака Црне Горе. С једне стране присталице демократских опозиционих странака, и ако одлучни противници фашизма, не увиђају и *неће да увиде* посебна национална права Црне Горе. С друге стране извјесни дјелови федералистичкога покрета одбијају сваку политичку сарадњу са поменутиим групацијама, сматрајући их хегемонистичким и једнаким којој било фашистичкој влади. На срећу, црногорски народ не дијели ова мишљења: он је свијестан и свог црногорства и борбе коју мора да води заједно са свим демократским елементима, да би дошао до своје изгубљене слободе.¹⁹

Значајно је да су све те акције о којима свједочи документација пронађена у Биљановићеву стану изведене у вријеме кад ји и на Загребачком свеучилишту и у Црној Гори распуштен СКОЈ. А то значи да ни црногорска револуционарна омладина није прекидала континуитет свог политичког дјеловања ни на студијама ни у завичају ни у вријеме краткотрајне пометње настале као посљедица погрешне интерпретације одлука Шестог конгреса Комунистичке омладинске интернационале.

Дапаче, из једног писма црногорских студената на Београдском универзитету Бура Бошковића и Милована Челебића, потписаних псеудонимом „Бој и Кићо“, упућеног 8. априла 1937. Воју Биљановићу, види се да су након распуштања СКОЈ-а револуционарни студенти средином септембра 1936. одржали на Цетињу покрајинску студентску конференцију на којој је формиран Централни студентски одбор, у који су ушла по два представника из сваког среза. Тај Покрајински студентски одбор за Црну Гору био је привремено руководеће тијело Црногорске народне омладине све до обнове Покрајинског комитета СКОЈ-а у другој половини 1937. године.

Овдје наводимо само значајније ексцерпте из писма Бошковића и Челебића:

„Драги Војо

(...) Можда је и теби познато да је током прошлих година овдје постојало удружење Црногораца. Претсједник је био Стојан Шпадијер. С тим удружењем имало се неког контакта преко неколико млађих људи који су се налазили у управи. Одржана је једна забава у корист сиромашних студената, затим давале су се извјесне помоћи појединцима и ништа више. Рад његов прошле године скоро је замро потпуно. Покушали смо га оживјети преко једне културне приредбе, (која је била на висини) али се није успјело. Шпадијер је постао активни политичар — радикал — тиме и централиста и сви наши напори да се скупштина сазове остали су безуспјешни. (...) Како су се нам наметали велики задаци, то се са овом праксом није могло нити

¹⁹ На крају Манифеста формулиран је програм политичког рада црногорске омладине у 14 тачака. О томе в.: Јован Бојовић, н. дј. 308—310.

смјело продужити и пришло се овоме: Сазвате су среске конференције на којима се дошло до јединственог закључка: да се мора интензивно радити и да се по сваку цијену морамо што јаче зближити. Ти наши први срески састанци сазвали су се поводом одашиљања прогласа црногорске омладине своме народу за први децембар. Испред сваког среза одређена су по два делегата за писање тога прогласа и самим тим је формиран један централни одбор који је иако се то у почетку није мислило — постао сталан. Много се дискутовало и дошло је до закључка да рад тога одбора треба да се креће у политичком, економском, културно-просвјетном и мировном оквиру. Политички рад је требао обухватити контакт са овдашњим политичарима првенствено црногорским, иступање и постављање црногорског питања приликом свих манифестација и улазак као посебне групе међу политичке групе на Универзитету. Рад на економском збрињавању сиромашних састојао се у прикупљању прилога, приређивању забавних вечери и слично. Културно-просветни рад имао је да обухвати рад на изградњи самих нас, писању популарних књижица за село; припремању предавања и филмова за унутрашњост — све у циљу што јачег контакта са селом и сељацима. На крају мировни рад је обухватио: контакт са овдашњим мировним одбором, да би преко нас тај одбор имао јачи контакт са омладинцима из Црне Горе у шиљању мировних декларација, брошура и уопште рада за популаризацију мировне акције. Сем овог ц. о. имао је задатак да изради правила за наше културно удружење при Универзитету које би се звало „Ње-гош“,²⁰

У другом дијелу тог писма Бошковић и Челебић информирају Биљановића о неким проблемима у организацији црногорских студената на Београдском универзитету, па тај дио овдје нећемо наводити.

Из ових неколико наведених докумената види се колико су црногорски револуционарни студенти на Загребачком свеучилишту били ангажирани на политичкој акцији у свом завичају, односно по тадашњој терминологији „на терену“ Томе треба додати да је од 1936. године „пета заједница“ — како су се интерно називала покрајинска студентска удружења на Загребачком свеучилишту — почела организовати турнеје студената Загребачког свеучилишта по појединим југословенским земљама. Такве су нпр., биле турнеје чланова „Вардара“ по Македонији 1936, те чланова „Бразде“ по Босни и Херцеговини 1940. Била је предвиђена и турнеја загребачког „Ловћена“ по Црној Гори, али је рат спречио да се та корисна иницијатива устави као уобичајена љетна пракса.

Но, за цјеловиту оцјену хисторијске улоге црногорске револуционарне студентске омладине између два рата на југосло-

²⁰ Архив ИХРПХ, ЗБ-С-48/335; Војо Рајчевић, *Студентски покрет на Загребачком свеучилишту*, 207.

венским универзитетима потребно је нагласити да су ти студенти истодобно са својом политичком акцијом у завичају били максимално ангажирани и у свим стручним, економским, културним и политичким акцијама на универзитету на којем су студирали. На Загребачком свеучилишту они су се сваке године добровољно јављали на рад у стручним удружењима, на која је од 1931. пренесено тежиште политичког живота сутдената, па су, разумљиво, и колективно судјеловали у изборној борби за управне одборе тих удружења.

Чланови „Ловћена“ били су и активни чланови двају највећих културних интерфакултетских удружења, „Свјетлости“ и „Културног удружења студената пацифиста“ (КУСП-а).

Наиме, чланови свих покрајинских студентских удружења, која су се називала и „удружењима потлачених народа и покрајина“, заједничком одлуком били су учлањени у „Свјетлост“, јер је у том удружењу организиран низ предавања с дискусијом о тада акутном националном питању. Предавачи су били најистакнутији партијски руководиоци и марксистички теоретичари: Владимир Бакарић, Вук Вернић и низ других. Бакарић је, нпр., водио дугу дискусију о ХСС-у, специјално о питању постоји ли лијево крило ХСС-а, и ако постоји колико је оно револуционарно те какав ће став према њему заузети комунисти.²¹

Културно удружење студената пацифиста водило је углавном мировну акцију у коју су опет били масовно укључени и црногорски студенти.

Осим тога, чланови „Ловћена“ судјеловали су и у свим другим манифестацијама напредних студената — у демонстрацијама, у дијелењу летака које је издавала партијска организација Свеучилишта или пак Градски или Централни комитет КПЈ, односно СКОЈ-а.

Кад су, нпр., франковци мучки убили студента љевичара Крста Љубичића (14. IV 1937), сви су се чланови „Ловћена“ укључили у погребну поворку која је била најмасовнија антифашистичка и протурежимска тиха демонстрација у Загребу након погребња Стјепана Радића 1928.

Кад је пак у Сењу (9. V 1937.) убијено седам судионика прославе годишњице пјевачког друштва „Требевић“ коју је организовала ХСС²² и кад је Акциони одбор хрватских студената љевичара у име „Хрватске антифашистичке омладине“ реагирао на тај злочин латком којим протестира против покушаја обнове злогласне шестојануарске диктатуре, у Загребу је због дијеле-

²¹ Архив ИХРПХ, МГ, изјава Ванче Бурзевског.

²² Након тог крвопролића Мачек је особно водио анкету међу судионицима прославе и резултате објавио у брошури „Истина о крвавим догађајима у Сењу 9. V 1937.“ (Загреб 1937), оцијенивши тај догађај као унапријед спремљен и организиран злочин. Усташе су то крвопролиће прогласиле својом жртвом. (Детаљно в.: Иван Јелић, *Сењ у раздобљу између два свјетска рата*, „Сењски зборник“, Сењ 1965/1, 111—135.)

ња тих летака ухапшена Бурбина Врбица, студ. ЕКВШ. Летке јој је дао Војо Биљановић.²³

У складу с партијском политиком да се и на Загребачком свеучилишту отвори акцијска сурадња свих демократских снага у антифашистичкој fronti младих, и црногорски су студенти подржавали лијево крило ХСС-а, па и њихове изборне листе у изборним борбама за управе стручних клубова. Међутим, након „споразума“ Цветковић—Мачек и посебно након избијања другог свјетског рата, када се Мачекова политика према напредним елементима више није разликовала од политике Александрових шестојануарских марионета, а Самостална демократска странка покушавала да увуче земљу у рат на страни Енглеске, сва удружења напредних студената на Загребачком свеучилишту, па и „Ловћен“, прекидају сурадњу с грађанским омладинским експозитурима.

Но, у том часу шачица црногорских студената федералиста око књижевника Саве Штедимлије, који је логиком своје политичке оријентације већ тада постао интимус Миле Ђудака, покушава основати свој клуб под Његошевим именом. На скупштини одржаној 16. XI 1939. они усвајају „проглас“ Црногорцима у којем изјављују да „никад ни једно црногорско народно представништво није у легалној форми дало пристанак да се Краљевина Црна Гора безувјетно прикључи ма којој другој држави или покрајини“. Даље кажу да „одлуке тзв. Велике народне скупштине у Подгорици од 26. новембра 1918. године Црногорци нису никад признали нити одобрили“ Са скупштине је послан брзојавни поздрав Владимиру Мачеку, бану Ивану Шубашићу и прваку Црногорске федералистичке странке Секули Дрљевићу, који се већ у то вријеме — према оцјени „Гласа Црне Горе“ — експонирао као црногорски фашиста са сепаратистичким тенденцијама.²⁴ Тиме је дефинитивно прекинут и сваки покушај црногорских студената комуниста да остваре акцијску сурадњу с том групациом федералиста (сада већ изразитих сепаратиста). Ипак, дио тих заведених студената судјеловао је у НОБ-и, док је само пет-шест „ортодоксних“ остало са Штедимлијом у Павелићевој Независној Држави Хрватској и након 1945. напустило земљу.

У оквиру овог рада немогуће је обухватити све акције напредних студената на Загребачком свеучилишту уочи рата у којима су судјеловали и чланови „Ловћена“ Колико је повјерење Централни комитет КП Хрватске имао у ту генерацију црногорских студената најбоље свједочи чињеница што је почетком љетњег семестра 1940, када је због идеолошких размирица око „Печата“ распуштена партијска организација на Загребачком свеучилишту и формиран Комитет за реорганизацију с

²³ Архив ЗХРПХ, ЗБ-С-48/335.

²⁴ „Наше новине“, Загреб, I, 20, 25. XII 1939. 2; „Српски глас“, Београд, I, 2, 23. XI 1939, 8; 28. XII 1939, 6; „Глас Црне Горе“, II, 2, 1. XII 1939.

Душаном Чалићем на челу, на приједлог Владимира Бакарића за секретара Партијског бироа изабран Војо Биљановић. Биљановић је на тој одговорној функцији остао све до његовог присилног депортовања у Црну Гору. Тада су сви напредни студенти добили задатак да се врате у своје завичаје и помогну напоре Партије у обрани земље, чиме је обустављена и дјелатност „Ловћена“

Војо Рајчевић — Душан Чалић